

naḥv ve'l-belâga). Fâzıl Muhammed Mîrek et-Taşkendî tarafından 'Ucâletü'l-beyân adıyla şerhedilmiş ve Şerḥu Mîzânü'l-edeb adıyla basılmıştır (İstanbul 1286, 1289). Eserin sarf kısmını da Şerḥu Bâbi's-şarf min Mîzânü'l-edeb adıyla Taşkendî (Kemâleddin Mehmed Efendi) şerhetmiştir (Kahire 1290). 5. Şerḥu Risâleti'l-isti'âre. Ebû'l-Kâsım el-Leysî es-Semerkandî'nin Risâletü'l-isti'âre'sinin (er-Risâletü's-Semerkandiyye) şerhidir (İstanbul 1270, 1276; Tunus 1283). Bu şerh üzerine, başta şârihin torunu Ali b. İsmâil Sadreddin olmak üzere birçok kişi tarafından hâşiye yazılmıştır (yazma nüshaları için bk. Brockelmann, GAL, II, 247). 6. Şerḥu'r-Risâleti'l-Vaz'îyye (li'l-İcî). eş-Şerḥu'l-İşâmî li'r-Risâleti'l-Vaz'îyye adıyla da anılan eser Adudüddin el-İcî'nin risâlesinin şerhidir (İstanbul 1274). 7. Risâle fi'l-beyân ve'l-îcâz (İstanbul 1256/1840). 8. Risâle fi 'ilmi'l-mecâz. Eseri Abdülbâkî b. Muhammed el-Ârif şerhetmiş, Ahmed el-Mevlevî de Farsça'ya çevirmiştir (eserin şerh ve tercümesinin yazma nüshaları için bk. Brockelmann, GAL Suppl., II, 571). 9. Hâşiyetü'l-İşâm 'ale'l-Câmî. Abdurrahman-ı Câmî'nin, oğlu Ziyâeddin Yûsuf için İbnü'l-Hâcib'in nahve dair eseri el-Kâfiye üzerine yazdığı el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye adlı şerhine hâşiyedir. İsferyânî, hâşiyede hocası Câmî ile Câmî'ye hâşiye yazan Abdülgafûr-ı Lârî'ye sık sık eleştiriler yöneltmiştir. Medreselerde büyük ilgi görmüş olan hâşiyenin birçok baskısı yapılmıştır (Kalküta 1233, 1256; İstanbul 1235, 1256, 1259, 1276, 1281, 1306, 1307, 1309, 1313, 1320; Lucknow 1265, 1285; Kahire 1276; Kazan 1307). Hâşiyetü'l-İşâm üzerine de birçok hâşiye yazılmıştır (hâşiyeler ve yazma nüshaları için bk. Brockelmann, GAL, I, 369; Suppl., I, 531). 10. Şerḥu'l-Kâfiye fi'n-naḥv (li'bni'l-Hâcib). Medrese öğrencileri arasında ilgi görmüş ve çeşitli baskıları gerçekleştirilmiştir (İstanbul 1256, 1313). İsferyânî, bu şerhinde eserin diğer şârihi Radî el-Esterâbâdî'ye muâraza yapmayı amaçlamıştır. Şerh üzerine hâşiyeler de yazılmıştır (Brockelmann, GAL, I, 369; Suppl., I, 531). 11. el-Ferîd fi'n-naḥv (Dârü'l-kütübü'z-Zâhiriyye, nr. 68, 165/21). 12. Risâle fi tahkiki'd-delâleti'l-Vaz'îyye (Brockelmann, GAL Suppl., II, 571). 13. Hâşiye 'ale'l-Çârperdî. Ahmed el-Çârperdî'nin İbnü'l-Hâcib'in Şâfiye'si üzerine yazdığı şerhe hâşiyedir (Brockelmann, GAL Suppl., I, 535).

İsferyânî'nin bu konulara dair diğer eserleri de şunlardır: Şerḥu's-Şâfiye fi't-taşrif (li'bni'l-Hâcib; Keşfü'z-zunûn, II, 1022), Şerḥu'l-'Avâmîl (li'l-Cürcânî), Muḥtaşar fi'n-naḥv, Şerḥu'l-Muḥtaşar (fi'n-naḥv), Risâle fi'l-isti'ârâtü'l-bed'îyye ve'l-hakîka ve'l-mecâz (Farsça), Risâle fi'l-isti'ârât (yazma nüshası için bk. Brockelmann, GAL Suppl., II, 571), el-Uşûl 'alâ Muḥtaşari't-Telḥîs, Şerḥ-i Kaşide-i Bürde (Farsça).

B) Kelâm, Mantık, Tartışma Âdâbı. 1. Hâşiyetü'l-İşâm 'alâ şerhi's-Sa'd 'ale'l-'Akâ'idü'n-Nesefiyye. Necmeddin Ömer en-Nesefî'nin muhtasar akaid kitabına Sa'deddin et-Teftâzânî'nin Şerḥu'l-'Akâ'idü' adıyla yazdığı şerhe hâşiyedir (İstanbul 1249, 1276, 1304; Kahire 1321, 1329). 2. Hâşiyetü'l-İşâm 'alâ Şerhi'l-Kuṭb 'ale's-Şemsiyye fi'l-mantık. Necmeddin Ali b. Ömer el-Kâtibî'nin risâlesine Kutbüddin er-Râzî'nin yazdığı Tahri'rü'l-ka-vâ'idü'l-mantikiyye fi şerhi's-Şemsiyye adlı şerhin hâşiyesidir (İstanbul 1266). Eserin et-Taşavvurât (İstanbul 1289) ve et-Taşdikât (İstanbul 1259) adlı bölümleri ayrıca basılmıştır. 3. Şerḥu Tehzîbi'l-mantık ve'l-ke'lâm. Teftâzânî'ye ait eserin şerhidir (Brockelmann, GAL Suppl., II, 304). 4. Şerḥu'l-Âdâbî'l-'Aḍudiyye (Brockelmann, GAL, II, 268; Suppl., II, 288). 5. Şerḥu Tavâli'u'l-envâr min me-tâli'i'l-enzâr. Kâdî el-Beyzâvî'nin kelâma dair eserinin şerhidir (Keşfü'z-zunûn, II, 1116). 6. Hâşiyetü'l-İşâm 'alâ Şerhi's-Seyyid 'ale'l-Mevâkıf. Adudüddin el-İcî'nin kelâma dair eserinin Seyyid Şerîf el-Cürcânî şerhine hâşiyedir. 7. Şerḥu'l-'Akâ'idü'l-'Aḍudiyye (a.g.e., II, 1144). 8. Şerḥu'l-Muḥaşşal. Fahreddin er-Râzî'nin felsefe ve mantığa dair eserinin şerhidir. 9. Şerḥu'l-Gurre fi'l-mantık (li's-Seyyid el-Cürcânî). Şerḥu'r-Risâleti'l-kübrâ) fi'l-mantık (li's-Seyyid el-Cürcânî) da denilen eser Farsça olup üzerine öğrencisi Ebû'l-Feth eş-Şerîfî hâşiye yazmıştır (a.g.e., I, 637; Brockelmann, GAL Suppl., II, 571). İsferyânî'nin bu konulardaki diğer eserleri de şunlardır: Şerḥu Kitâbi Mantıkı's-Şerî'a, Risâle fi tahkiki'l-maḥşûrâtü'l-erba' (fi'l-mantık), Risâle fi beyânü'n-neseb beyne'l-ka-zâyâ (fi'l-mantık), Risâle fi mebhâşi taksimi'l-ka-zâyâ (fi'l-mantık), Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Hüseyniyye fi âdâbî'l-baḥş ve'l-münâzara (Keşfü'z-zunûn, I, 39).

C) Tefsir, Fıkıh, Tasavvuf, Şemâil. 1. Hâşiye 'alâ Tefsiri'l-Beyzâvî (Hâşiye 'alâ Envârî't-Tenzil). Beyzâvî tefsirinin A'râf sû-

resinin sonuna kadar hâşiyesidir (Brockelmann, GAL, I, 531; Suppl., I, 738). 2. Hâşiye 'alâ Cüz'î 'Amme min tefsiri'l-Beyzâvî. Kanûnî Sultan Süleyman'a ithaf edilen eserin Rabat ve Tahran'da (Sipehsâlâr Medresesi Kütüphanesi'nde iki nüsha) yazmalarının olduğu kaydedilmektedir. 3. Hâşiye 'alâ şerhi'l-Vikâye. Tâcüşşerî'a'ya ait Vikâyetü'r-rivâye adlı eserin Sadrüşşerîa Ubeydullah el-Mahbûbî tarafından yapılmış şerhinin hâşiyesi olup "Kitâbü'l-Büyûc" a kadar gelmektedir (Brockelmann, GAL Suppl., I, 648). 4. Ta'likât 'ale'l-Telviḥ. Sadrüşşerîa'nın Tenkihü'l-Uşûl'ü üzerine Teftâzânî'nin yazdığı şerhin hâşiyesidir (Brockelmann, GAL, II, 277; Suppl., I, 637). 5. Şerḥu's-Şemâ'il. Ebû İsâ et-Tirmizî'nin eserinin şerhidir (Brockelmann, GAL, I, 170; Suppl., I, 268). 6. Şerḥu'l-Evrâd. Nakşibendî tarikatinin evrâdına dair bir eserdir (İstanbul 1276, 1283).

BİBLİYOGRAFYA :

Keşfü'z-zunûn, I, 39, 41, 637; II, 1022, 1116, 1144, 1146; ayrıca bk. tür.yer.; İbnü'l-İmâd, Şezerât, VIII, 291; İbnü'l-Gazzî, İbnü'l-İslâm (nşr. Seyyid Kisrevî Hasan), Beyrut 1411/1990, III, 292; Hânsârî, Ravzâtü'l-cennât (nşr. Esedullah İsmâiliyyân), Tahran 1390/1970, I, 179 vd.; Tüneki, Mu'cemü'l-muşannifin, Beyrut 1344/1925, IV, 375-379; Serkis, Mu'cem, II, 1330-1331; Brockelmann, GAL, I, 170, 369, 531; II, 247, 268, 277, 369, 410-411, 540; Suppl., I, 268, 517, 518, 531, 535, 637, 648; 738; II, 288, 304, 571; Hediyyetü'l-ârifin, I, 26-27; Kehhâle, el-Munteḥab min maḥtûṭâtü'l-Medîneti'l-münevvere, Dimaşk 1393/1973, s. 54, 56; a.m.f., el-Müstedrek, Beyrut 1406/1985, s. 29; Nüveyhiz, Mu'cemü'l-müfessirin, I, 20; Sâlihîyye, el-Mu'cemü's-şâmîl, I, 64-66; el-Ķamûsü'l-İslâmî, I, 98-99.

İSMÂİL DURMUŞ

İSFERÂYİNÎ, Şehfûr b. Tâhir

(شَهْفُور بن طاهر الإسفرائيني)

Ebû'l-Muzaffer İmâdüddin Şehfûr (Şâhfûr) b. Tâhir b. Muhammed el-İsfahânî el-İsferyânî (ö. 471/1078)

Kelâm, fıkıh ve tefsir âlimi.

Muhtemelen V. (XI.) yüzyılın başlarında İsferyânî'de doğdu. Bazı kaynaklarda İsfahânî nisbesiyle anılmasından dolayı İsfahan'da da bulunduğunu söylemek mümkündür. Abdülkâhir el-Bağdâdî'nin öğrencisi oldu ve onun kızıyla evlendi. İlim tahsil etmek amacıyla seyahatler yaptı, İbn Muḥmîs ez-Ziyâdî'den hadis dinleyip rivayet etti, Zâhir eş-Şehhâmî de kendi-

sinden rivayette bulundu. Selçuklu Vezi-ri Nizâmülmülk tarafından Tûs'ta ders okutmakla görevlendirildi. Uzun süre müderrislik yaptığı ve pek çok öğrenci yetiş-tirdiği Tûs'ta vefat etti.

İbn Asâkir'in tasnifine göre Eş'arî ke-lâmîcilerinin dördüncü tabakasında yer alan Ebû'l-Muzaffer el-İsferâyînî tefsir ve fıkıh âlimleri içinde de zikredilir. Bu-nunla birlikte kelâm ve usul ilmî şahsiye-tinde önemli bir yer tutar. Yazdığı eser-lerle mezhep tarihçileri arasında da yer alan İsferâyînî Ehl-i sünnet'in ilkelerini hararetle savunur. Ona göre temel İslâm ilimlerine ait önemli eserlerin Sünnî âlim-lerce yazılmış olması ve bunların İslâm âleminde yaygınlık kazanması, dünyada mevcut mescid ve ribâtların çoğunun Sünnîler'ce inşa edilmesi bu mezhebin hak olduğunu kanıtlayıcı mahiyettedir. İsferâyînî'nin bazı kelâmî görüşleri şöyle-ce özetlenebilir: Âlemin yaratılmışlığı, ta-biatta gözlenen bazı varlıkların hâdis olu-şunun apaçık bir şekilde bilinmesiyle ka-nıtlanmış olur. Yaratılmış her varlığın bir yaratıcıya ihtiyacı vardır, çünkü her biri aynı maddî unsurlardan oluşan cisimlerin kendiliklerinden meydana gelmesi müm-kün değildir. Kur'ân-ı Kerim'de hem âlemin hâdis olduğunu hem de kendi kendine meydana gelemeceğini kanıtlayan akfî deliller mevcuttur (meselâ bk. el-En-âm 6/75-78; et-Tûr 52/35-36). Allah'ın var-lığına inanmak yeterli değildir, bunun yan-ında ilâhî sıfatları öğrenip benimsemek ve şirki reddetmek gerekir. Zira çeşitli âyetlerde önce Allah'tan başka ilâh bu-lunmadığı belirtilerek şirk nefyedilmek-te, ardından Allah'ın varlığı, birliği ve sı-fatları ispat edilmektedir. Allah'ın âhiret-te görülemeyeceğini iddia etmek yoklu-ğuna ileri sürmek gibidir. İlâhî fiillerin hepsi bir hikmete göre vuku bulur, hik-met ise bir fiilin bilgi ve iradeye göre ger-çekleşmesidir. Mümin günah işlemek su-retiyle kâfir olmaz. Bununla birlikte ger-çek mümin olmak için bid'ata ve ilhâda varan görüşlerden sakınmak gerekir. Fir-ka-i nâciyeyi küfre nisbet edenler kâfir olur. Zira imanın küfür olduğuna inanmak küfürdür (İsferâyînî, s. 9, 92-110). Kelâma dair görüşlerini âyetlere dayandırmasıyla dikkat çeken İsferâyînî, mezhep tarih-çiliğinde daha çok Abdülkâhir el-Bağdâ-dî'nin takipçisi olarak görünmektedir.

Eserleri. 1. *et-Tebsîr fi'd-dîn ve tem-yîzi'l-fırakati'n-nâciye 'ani'l-fırakî'l-hâ-likîn*. Eserde ashop döneminde ortaya çıkan ihtilâflar ve bu yüzden ümmetin firkalara ayrılması, Şîa, Havâric, Kaderiy-

ye (Mu'tezile), Mürcie, Neccâriyye, Dirâriyye, Bekriyye, Cehmiyye, Kerrâmiyye, Mü-şebbihe, Gâliyye ve Bâtıniyye firkalarının görüşleriyle bunların eleştirilerine, ayrıca putlara, yıldızlara, ineğe tapanlar, dehrî-ler, Mecûsiler, Brahmanlar gibi inanış ve düşüncelere de kısaca yer verilir. Eserin son kısmında Ehl-i sünnet'in görüşleri de-lilleriyle birlikte anlatılır. İstanbul (Süley-maniye Ktp., Fâtih, nr. 2905, 2906; Şehid Ali Paşa, nr. 1574), Konya (Yûsuf Ağa Ktp., nr. 4461), Madrid (Escorial Library, nr. 1437) ve Paris (Bibliothèque Nationale, nr. 1452) kütüphanelerinde yazma nü-sahaları bulunan eser M. Zâhid Kevserî (Ka-hire 1359/1940) ve Kemâl Yûsuf el-Hût (Beyrut 1403/1983) tarafından yayımlan-mıştır. 2. *Tâcüt-terâcim fi tefsiri'l-Kur-'ân li'l-e'âcim*. Farsça bir tefsir olup Af-yon Gedik Ahmed Paşa Kütüphanesi'nde bir nüshası mevcuttur (nr. 17225); eser ayrıca basılmıştır (Tahrân, ts.). 3. *el-Ev-saî*. Müellifin *et-Tebsîr*'inde belirttiği-ne göre (s. 14) yine mezheplerle ilgili bir eserdir.

BİBLİYOGRAFYA :

İsferâyînî, *et-Tebsîr* (Kevserî), s. 9, 14, 91-120; Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar* (trc. Ethem Ruhi Fiğlalı), İstanbul 1979, tercüme edenin önsözü, s. 16; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *'Ârizatü'l-ahvezi*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübî'l-il-miyye), X, 109-110; İbn Asâkir, *Tebyînü kez-ibi'l-müfterî*, s. 276; Zehebi, *A'lâmü'n-nübelâ*, XVIII, 401; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, I, 212-213; *Keşfü'z-zunûn*, I, 268, 340, 442; II, 1820; Ali Ekber Ziyâî, "İsferâyînî, Ebû'l-Muzaf-fer", *DMBİ*, VIII, 324-325.

EMRULLAH YÜKSEL

İSFİZÂRÎ, Ebû Hâtim

(أبو حاتم إسفزاری)

Ebû Hâtim Muzaffer b. İsmâîl İsfizârî
(ö. 515/1121'den önce)

Matematikçi ve astronom.

Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur; Ni-zâmî-i Arûzî, Hâzinî ve Beyhakî gibi çağ-daşları künyesini Ebû Hâtim olarak gös-terirken İbnü'l-Esir gibi daha sonraki ta-rihçiler onu Ebû'l-Muzaffer şeklinde zik-retmişlerdir. Nisbesinden muhtemelen Sistan bölgesindeki İsfizâr (Esfizâr) şeh-rinde doğduğu anlaşılmaktadır. İbnü'l-Esir'in verdiği bilgiye göre 467 (1074-75) yılında Selçuklu Sultanı Melikşah'ın em-riyle, kullanılmakta olan Yezdicerd tak-vimindeki hataları düzeltmek ve sultan adına bir rasathâne kurmak üzere İsfah-an'da toplanan Ömer Hayyâm başkan-lığındaki astronomi heyetinde yer almış

(geniş bilgi için bk. CELÂLİ TAKVİMİ) ve kurdukları, Melikşah'ın ölümüne kadar (485/1092) faaliyetini sürdüren rasathâ-nede görev yapmıştır. Daha sonra sırasıyla Horasan, Herat ve Belh'te bulunmuş-tur; Nizâmî-i Arûzî, onu 506 (1112-13) yı-lında Belh'te Ömer Hayyâm'ın yanında gördüğünü söyler (*Çehâr Makâle*, s. 100). Bu tarihten sonra Archimedes kanunun-dan faydalanarak icat ettiği "mizânü'l-gisse" adlı, kıymetli bir eşyanın yapımın-da kullanılan altın ve gümüşün saf mı ka-tışık mı olduğunu, eğer katışıkta ne oran-da yabancı metal içerdiğini anlamaya mahsus bir hidrostatik teraziyi Sultan Sencer'e sunmak üzere Merv'e gitmiş ve orada ölmüştür. 506'da (1112-13) Belh'te bulunması ve 515'te (1121) bu terazi-yi geliştirip hakkında *Kitâbü Mizânî'l-hikme* adlı eseri kaleme alan Abdurrah-man el-Hâzinî'nin onu rahmetle anması göz önünde tutularak ölüm tarihi bu yıl-lar arasına konulmaktadır. Rivayete göre ölüm sebebi de söz konusu terazinin, tes-lim ettiği sultanın hazinedarı tarafından bazı kıymetli eşyayı sahteleriyle değiştirdiğinin anlaşılacağı kuşkusuyla ortadan kaldırılmasına aşırı derecede üzülmesi-dir.

Eserleri. 1. *Âşâr-ı 'Ulvi (Kâ'inât-ı Cev)*. Meteorolojik olayların açıklanmasıyla il-gilidir. 500 (1106-1107) yılından önce ka-leme alınarak Ali b. Nizâmülmülk'e (Fah-rülmülk) sunulan eser Muhammed Takî Müderris Razavî tarafından neşredilmiş-tir (Tahrân 1319 hş./1941). 2. *İhtisâr fi usûli Öklîdis*. Sadece, Öklid'in *Element-ler*'inin kısa bir özeti olan on dördüncü makalesi bugüne ulaşmış (Paris Biblio-thèque Nationale, nr. 4/2458) ve Louis Amelie Sédillot tarafından Fransızca'ya çevrilmiştir ("Notice de plusieurs opus-cules mathématiques qui composent le manuscrit arabe no. 1104, ancien fonds de la Bibliothèque du Roi", *Notices et ex-traits des manuscrits de la Bibliothèque du Roi*, XIII [Paris 1838], s. 126-150). 3. *Merâkizü'l-eşkal ve san'atü'l-kaffân (İrşâdü zevi'l-irfân ilâ şinâ'ati'l-kaffân)*. Ağırlık ölçülerinin nasıl kullanıldığını gös-teren bir risâledir (Şam Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye, nr. 446). 4. *Muqaddime fi'l-misâha* (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 2708). 5. *Hulâsa-i Kitâbi'l-Hiyel*. Benî Mûsâ tarafından yazılan *Kitabü'l-Hi-ye'l*'in bir özeti (Brockelmann, I, 383, 856). 6. *Risâletü's-şebeke* (Tahrân Me-lik Ktp., nr. 3183). İsfizârî'nin günümüze ulaşmamış başka eserleri de bulunmak-tadır.